

CSEHY ZOLTÁN

Zug, 2018. február

A repülőgépen több nyelven is közlik az alapinformációkat: németül, franciául és olaszul. Mint örök kisebbségi, a rétorománt, vagy ahogy az olaszok mondják, a romanciát várom. Várhatom. Harmincperces késéssel érkezem az egyébként óramű-pontosságú országba.

E. L. és én Esterházyról beszélgetünk. Mély megrendülés a hangjában: próbálok beszélni a *Hasnyálmirigynaplóról*. E. P., aki beajánlott ide, úgy vélte jónak, ha megtapasztalom a zugi csöndet. Biztosan nem erre a libabőr-burkolatú, dermesztően kútmély-csöndre gondolt.

Reggel elolvastam Kazuo Ishiguro egyik novelláját (*Nocturne*): két befáslizott fejű, frissen plasztikázott, időérzékét vesztett „médiarc”, két kétlábbon járó identitásparódia téblábolását, éjszakai kísértetjárását írja le egy luxushotelben. Az Év jazz-zenésze díj egy pulykába dugva. Hatalmasakat röhögök. Amíg el nem szomorít a létező és a lehetséges szerelem megindítóan természetes eltékozlásának mindent átható idiotizmusa.

Christa de Carouge kiállítása. Meghalt, mire megnyílt. A svájci divat nomádja útra kelt. Gyertyák, virágok emlékeznek rá. A kis „oltár” mintha párja lenne odabenn a Pina Bausch-t megidéző vörös rózsacsokros installációnak. Vagy kéttucat fekete ruha kiterítve a földön. Kőművesállványokra aggatott ruhafogasokon lógó, testelenné aszott fekete hullák. Mindenütt az öregasszonyt látom, aki pedáns ruhafogasokra aggatta végtelenül egyszerű szabású, menekülő életét. És körös-körül Hokusza, a japán költő feketéi, aki szerint van a régi fekete, és van az egészen új, üde. Christa de Carouge ennél bizonyíthatóan több feketét ismert.

Mi a költészet? Ami a fordításban elvész. Régi anekdota. Marad-e a költészetedből valami, Ovidius, ha véred (vaskori, mit vaskori! rozsdás vaskori!) magyar hexameterbe ömleszttem át? Minek a hexameter, ki kell dobni, mondta D. B., a kiváló klasszikus filológus. Jó, akkor én leszek az utolsó magyar költő, aki hexameterben fordít, válaszolom. A hat láb legkitartóbb mániákusa és mártírja, akit kivégeztek a kritikusok. Most épp költőt ölnek, a versben is ömlik a vér:

*Pettalus ordított: – Pengesd el a többbit a Styxnél!
és törét balról belevágta: betört a halánték.
Összeesett, de halódó ujjai pengtek a lanton,
s egy végső, gyászos futamot hallattak a húrok.
– Ez most vért kíván! – dúlt-fült odaérve Lycormas,
majd egy tölgyfa reteszt tépett ki a jobb kapuszárnnyból,
és szétverte a költőgyilkos nyakcsigolyáit:
Pettalus úgy dőlt el, mint hogyba bikát öl a tagló.*

Életpisztoly, jut eszembe Kornél fiam szava, életpisztoly kellene: ha meglőnek vele, egyszerűen felkelsz a halálból, magyarázta egyszer lelkesen. Életpisztolyt minden versfordító kezébe!

A friss *Neue Züricher Zeitung* két cikke érdekel: az egyik Mozart *Idomeneo*-járól szól, a fotón Joseph Kaiser égre vetett tekintete, miközben a testét különféle irányokból megérintő tömeg egyszerre marasztalná a földön és egyszerre küldené az égbe, egyszerre aggatja rá bűneit és egyszerre remél üdvöt és megvilágosodást a szent test érintésétől. Ez minden kétséget kizáróan a záró kép, így nem nehéz hozzáképzelné a zenét: ezt kell megjegyezni, legalább a ruhatárig. A másik cikk szomorúbb: Thomas Ribi arról értekezik, hogy a művészi szabadság újra kelepcebé kerül, itt az új cenzúra kora, Berlinben egy iskolában lefestettek egy Eugen Gomringer-verset, mert nem bizonyult elég „korrektnek”, egy amerikai egyetemen pedig indexre kerültek Ovidius munkái. A címlapon Artemisia Gentileschi híres festménye: *Judit levágja Holofernéusz fejét*.

Abraham Cruzvillegas kiállítása a zürichi Kunsthausban. Esküszöm, egy falusi szemétdombban több fantázia van. Persze, a rendezett Svájcban nincsenek falusi szemétdombok: művészet létrehozni őket. Amikor Zugban egy ismert japán képzőművész potyadék- és hulladékfát keresett, mert más helyeken rendszerint abból dolgozik, mesterségesen kellett előállítani számára a „spontán termelő” alapanyagot.

Heinz Holliger a kortárs svájci komolyzene élő klasszikusa február 17-én a zürichi operaház stúdiószínpadán saját, Hölderlinről írt szimfonikus költeménye mellett magyar zeneszerzők szerzeményeit vezényelte. Miért éppen őket? – kérdezi a műsorfüzetben az operaház dramaturgja, Claus Spahn. Mert ők az én családom, feleli a lehető legnagyobb természetességgel a mester: Veress Sándor az apánk, mi – Ligeti György, Kurtág György és én – mi mindhárman pedig a fiai vagyunk. Szép kis család.

Holliger Hölderlin-darabja (*Turm-Musik für Flöte kleines Orchester und Tonband*) különösen széles érzelmi skálán mozog: a tübingeni toronyban élő költő, aki ekkor már Scardanellinek nevezte önmagát, több koncentrált időpillanatban áll elénk. A Scardanelli-versek labirintusában kezdetben fonalunkat vesztett Theseusként bolygunk, majd fokozatosan világossá válik, hogy a labirintus a mi szellemi struktúránk, gondolkodásunk alapsémája, egzisztenciális léterünk, ahol csak a művészet, az intuíció és a költői logika alapján vagyunk képesek tájékozódni. A fuvo-la primátusa sem véletlen, Hölderlin kiváló zenész volt, Johann Ludwig Dulon tanítványa. A toronyzene többszörösen is metaforikus: részint a toronyba zárt zene, értelem, egzisztencia játéktere, részint egy eleven zenei hagyomány ironikus kiforgatására utaló gesztus. A zeneszerző ismét létfragmentumokat gyűjt: versimpresziókat, a hagyománytörténés cserepeit (lásd pl. Dulon munkáinak nyomait vagy a *Winter* című tétel alcímét, mely az elnyúlhatetlen, sokszor feldolgozott *Nel cor più non mi sento* kezdetű Paisiello-dalra utal). Holliger a hallucináció, az álomszerűség, a privát létezésben megképződő egyéni, koncentrált idő bűvületében alkotta meg a művét: ám a konstrukciót illetően mindvégig racionális maradt.

Kurtág György *Játékok* című munkájából öt részlet hangzott el: angolkürtre és/vagy (kontra)basszusklarinétra írt darabok. Az öt zenei epigramma előadása tehát nem igényelt karmestert. Holliger fogta magát, és leült a közönség soraiba, történetesen mellém. Valójában a másik oldal volt számára érdekes: a különösen széparcú, decens idős hölgy, akivel a szünetben Karl Böhmről beszélgettek. Aláíratam az Induuchlent: hónapokig voltam rabja ennek a zenének, mintha egy svájci menedékházban rekedtem volna, miközben odakinn pőre izmait fitogtatja és százelebe nyes tüdejét próbálgatja az anyatermészet.

Vasárnap délelőtti kávé-kiflis Holliger-matiné. Luneau, Luna és Lenau. Az új opera. Metapoétikus zene, mondja Holliger, az időpreparátumok és időkoncentrátumok dinamikus tékozlása: levelek, vers- és naplórészletek, biedermeier szifilisz. Andreas Homoki rendezte (ő is jelen van): pár kivetített jelenet a próbákról, a leginkább Holliger lelkesültsége és végtelenül emberi humora szórakoztat. A szalonkörnyezet destrukciója: hatalmas, összefirkált festmények, minden szereplő a költő porceláncsészéje, némelyikből kortyol, némelyikbe beleköp. Az énekes zongorakísérettel ad elő egy jellegzetes részletet: csodás, öblös hangján iszonytatóan ijesztőnek és meztelennek hangzik a magyar Halál szó.

Volt itt három magyar. Tényleg jó barátok, évek óta ismerték egymást. Kettő közülük még közösen is fordítottak könyveket. Mégse mentek soha együtt sehová, egy vacsorát nem ettek meg közösen, meséli döbbenetesen E. L. a társalgóban. Questo tocca a te... sűgja a fülembe a svájci olasz képzőművész, és hamiskásan elmosolyodik. Az írás embergyűlölővé tesz, küldök a légtérbe egy gyors retorikai rakétát: ezt is egy magyar író mondta. És arról nem is szólva, hogy hány embert tett íróvá az embergyűlölet!

Azért fordítok annyit, mert nincs elég olyan saját ötletem, amibe mámorosodásig belé tudok szeretni, vagy épphogy azért, mert túlságosan is kicsapongó vagyok? Azért fordítok, mert nem merem kimondani, amit mások kimondtak, vagy azért, mert mások jobban kimondták azt, amit folyamatosan ki akarok mondani?

Kavafisz egyik legszebb versében a halhatatlan lovak, Xanthosz és Baliosz zokognak a halandó ember sorsán, és saját, végtelen gyászukon, amiért Zeusz halandó gazdára bízta őket, s így a halállal szembesülve kénytelenek megismerni (az örök) fájdalmat. Giorgio de Chirico, a „metafizikus archeológia” festője számos lovas képe mellett megfestette ezt a két legendás lovat is. Nála a ló szinte abszolút mitológikus lény: az ő lovai a Poseidónhoz, Apollóhoz, a Hajnal istennőjéhez (az ő lovait Lampusnak és Phaetonnak hívják), a Dioskurosokhoz, Diomedeshez (őt saját lovai falták fel – ezt a jelenetet Gustave Moreau is megfestette) és Hyppolitoshoz köthető mitológiai történetek karámjaiból robognak át a metafizika tereibe. S ami talán ennél is fontosabb, szabadulnak meg, amennyire lehetséges, az embertől, az ember emlékeitől, menekülnek a földi léttel való szembesüléstől. Dallos Ádám lovas festményeit nézegetem, az ő lovai már így érkeznek meg a hagyományból: kiszabadulva a mitikus kötöttségek kanonikus elbeszéléseiből, de még mindenre élénken emlékezve. A fény beengedése néhány munkáján a szintén „lóbarát”

Kernstok Károly Schiffer Miksa villája számára készített üveglakainak leheletfinom, profán szakralitását idézi. A *Lovak a vízparton* cím is felerősíti a Kernstok-át-hallást. Kernstok híres, 1910-es képe *Lovasok a vízparton* címen ismert. Dalos tehát áttételesen az ember, a lovas hiányáról is beszél: az uralom alól szabadult vágyakról, giccsről, anarchiáról, a levetett (felfalt?) emberi sorsról, a felfoghatatlan célok felé száguldó (ágaskodó) ideáról. Kernstok légiés, meztelen atlétáit ez a felfogás szükségszerűen „kiretusálta”, ugyanakkor hiányukat markánsan érzékelhetővé tette.

Azt írja, hét év után ő és M. Zs. szakítottak. Nem ismertem másik ennyire szép és összeillő párt. Megrendültem. Kezdem máshogy látni a magányos, ágaskodó, szabaduló lovak szimbolikáját.

A fiatal férfi és felesége az ablakban áll, szőke kirakatmosoly, kinn az énekkar (kiválóan képzett!), svájci szerelmes dalokkal köszönti a párt: több nyelven, stílusban hangzanak el a dalok, nyilvánvalóan rituális sorrendben. A férfi leenged egy kosarat, benne egy sereg fánk és egy palack bor. Az éneklők megköszönik, majd azt kiabálják: „Chrööpfelimee!”, azaz: Több fánkot! Zugban a Chrööpfelimee jelenti a karneváli időszak végét.

Veress Sándor *Orbis tonorum* című zenekari opusza önportrékísérlet, a háború kitöréseinek borzalmait és következményeit kiáltja világgá, a harmónia felbomlását, mintha a szépség és az emlékezés ideje is önjelölt orvostanoncok számára előkészített boncasztalon feküdne kiterítve. Az elején túl sok benne a naivitás, de végül egészen könnyen megadom magam.

Halál halál hátán. De milyen odalenn, milyen az alvilág? Ovidius azt mondja, ilyen:

*Lejtős út kanyarog, gyászos tiszafák feketéllnek,
ez visz a lenti világba s a tompult, rettenetes csönd,
lomba a Styx, ködöket bőfög, új árnyak tülekednek
újra a mélybe, a holttestük már sírba temették,
rettenetes tájéék, sápadt és jéghideg ország,
új lelkek jönnek, nem látják, hol fut az ösvény
kormos Dis palotájához, hol a város a Styxnél.
Van vagy ezernyi bejárat, akárhova érsz, kapu nyílik,
és abogyan minden folyamot befogadhat a tenger,
úgy befogad minden lelket készséggel e város,
minden népnek örül, s nem bánja, ha megsokasodnak.
Vértelenek, testük, csontjuk nincs: árnyalakok csak.
Van, kit a tér vár, és van, akit fejedelmi lakosztály,
van, ki nem is tesz mást, mint azt, amit eddig a földön,
s van, kit a bűneiért iszonyú kínokra ítélnek.*

Két ízlésesen elkészített articsóka és egy kék krumpli a hűtőszekrényemben. Miki Tallone hozta: olyan kék, mint legutóbbi kiállítási katalógusának borítóján a tenger. „A negatív vitalitás művésze”, aki a hiányt aktív jelenlétté változtatja az ellen-

tét radikális kiélezése révén, írja róla Michele Robecchi. Imádja a táncot: minden műve vagy a tánc hiányáról szól, a (halál)tánc teréről, vagy a koreográfiáról mint általános létmetaforáról. Lábán Rudolf és közös rajongásunk tárgya, a Monte Verità-kultusz ihletésében is létrehozott egy munkát *Laban's Training Area* címmel. Azt mondja, hasonlítok egy olasz táncosra: arcra, alkatra. Mutatja. Tényleg. Nemlétező táncudásom hiányát sikerül aktív jelenlétté változtatni.

Krisnás lányok könnyű tánca a zürichi tónál. Pazar színek az elegáns hidegben. Nem éppen a „Szekfüvirágleheletzuhatagos-örömillatu délövi szélben”. Mintha még Zwingli Ulrich merev szoborarcán is átsuhanna egy enyhe mosoly. Ha kikapcsoljuk a zenét, olasz népi körtánchoz hasonlít. Otthon sose szerettem a néptáncot, mindig elintézték, hogy félreértem: örökké a kapj el, és basszál meg trivializmusa süttött át rajta. A legbrutálisabb, földszagú heteroszexualitás. Különféle hagyományaiiba élvez a különféle nemzet.

– Észrevetted, hogy a krisnások mindig fiatalok? Hol vannak az öreg Krisna-hívők? – kérdezi Saida, a bosnyák írónő. Mert Krisna, a hindu Akhilleusz (őt is a sarkán lőtték meg), úgy látszik, mindenkit megfiatalít, mondom. Engem is. Elegem van az öreg istenekből.

Cabaret Voltaire. A jelenlegi kiállítás címe: *Fun and Fury. Learn to Fuck Yourself*. Azt hiszem, menni fog.

Egy Sandro Penna-vers jár a fejemben, valahogy így lehetne lefordítani:

*Az ihlet talán csak egy zavart
kiállítás. De a törvény oszlopai között
kacagva maszturbál minden kölyök.*

A vármúzeumban migránskiállítás. Szélhozta magok virágzó tavasza. Hajóskapitányok, felfedezők, bosnyákok, perzsák, arabok, görögök, egyszerű pékek, szakácsok és szabók. Akik beépültek a városba, és akik köznapi vagy ünnepi nyomot hagytak, hagynak. Éltek és élnek. Ettek és ittak, esznek és isznak. Ahogy mi is. A szájukba, a szobájukba, a fejükbe látunk. Magunkat képzeljük a helyükbe, és puzzle-darabokként rakjuk ki megsokszorozódó életünket. Folyt. köv.

(Az első vicc, amit macedónul is megértettem: Két egér rágcsál a moziban egy tekerics filmet. Az egyik megszólal: – Hé, nem is rossz ez a film! – Ugyan már – vág közbe a másik –, könyvben sokkal jobb volt!)

S. P. barátom Stuttgartba hív, Nádler-kiállításra. Ha már alemann földön járok. Az *Utolsó hét szó* című festményciklusát mutatják be, a tárlatot a magyar irodalom nagy barátja, Christa Linsenmayer-Wolf nyitja meg. Láttam a Kiscelli Múzeumban: közben Haydn-t játszottak és Mácsai Pál Esterházyt mondott. Valahogy épp a képekre emlékszem a legkevésbé: a felejtés agresszív geometriája. Talán ha megszabadítanám a zene és a szöveg ráakódott rétegeitől (erre Stuttgartban lenne lehetősebb), kirajzolódna egy élesebb, kontúrosabb élmény. De nem igazán akarom.

Tetszik ez a hierarchikus archeológia, a zene alatt a szöveg, a szöveg alatt a kép: a harmonikusan beosztott kottaidő, a diszharmonikus szubjektivitásba kényszerített történelmi idő és mindkettő árnyék-léte.

Thomas Mann íróasztala és könyvtára: úgy jártam vele, mint Siegfried halálával Wagnernél. Mindig elhatározom, hogy nem és nem fogok érzékenyülni, egy ilyen teátrális giccs nem téveszt meg, nem hoz ki a sodromból, és mégis mindig megtéveszt, és mégis mindig kihoz. Az értelmet felülírja valami kiszámíthatatlan. Mint egy bolhapiac: gyertyatartók, üveggolyók, ásványok, Tolsztoj-kép, Buddha-szobor, monogramos bőr irattartó, tollak, napló, ceruzák. Egyszerre Tonio Kröger elképzelt íróasztala és Doktor Faustusé. Könyvek, könyvek, könyvek. Ludwig von Hofmann festménye: három meztelen fiú. A címe: *A forrás*. Pontosan tudom, hogy mit találtam meg, és mitől érzem úgy, hogy egy láthatatlan, nagyon hideg kéz tapogatja a belső szerveim. Aztán, miközben a kedves hölgy a Mann-családról beszél, lassan egy csiga kezd el mászni felfelé a torkomon: esélye sincs kijutni. A Hölderlin-kötetekre nézek. Savonarola ijesztő portréja a társalgó asztalán, a folyosón a bekeretezett Nobel-díj agresszív vöröse.

Egy tetovált kar megejtően gyöngéd érintése. Elmesélhetetlen, szégyenletes körülmények között.

G. L. egy beszélgetésen J. K. tudósítása szerint elmondja, hogy irodalomtörténete bővített kiadásába egy sereg új név kerül, „mindenekelőtt azok a »jobbos« írók, akiknek szerepeltetéséért [...] már most fel van készülve a »balról« érkező kritikákra.” Elkieserít ez a demonstratív infantilizmus, remélem, „csak” az újságíróé, és nem az „irodalomtörténészkedő” íróé. Itt a fiktív, egocentrikus, gyorstüzelős és amatőr irodalomtörténetek ideje, az irodalomtörténet mint oral history, irodalomtörténet-írás könyv- és levéltár nélkül, a „kezem ügye” sztyeppei kényelme: bárcsak lenne hozzá elég költői fantázia is! Ki gondolhatta egy percig is, hogy az irodalomtörténet-írás tudomány?

Láttam (inkább hallottam) a zürichi *Idomeneót*. Kevesen érzik, hogy Mozart e mostoha sorsú darabja remekmű. Rítusdráma: Jetske Mijnsen megpillantotta Mozartban Wagner kétes szimbolizmusát. Erre már Damiano Micheletto is hajlott, de itt egészen szakrális magasságokig emelkedik, minden áldozat áldozatáig, a sorsformálás antik isteneket hitelesítő erejéig: a barokk trónfosztása néhány „romantikus” antik pillanatért. Scenda Amor, scenda Idomeneo!

A női kórház pszichiátriai intézetének kertjében egy jégszoborra leltünk: fölül vízpermet szítál, a fagy meg szabadon szobrászkodik. A földön mintha jéggombák sarjadnának. S. kiasszony gyermeki boldogságot érez, kéri, fotózzam le, aztán majd ő is lefotózik. Nem merem bevallani, hogy egy másik „műalkotás”, a teraszra kitolt, bebugyolált öregasszony tehetetlenül tébolyult, agyonfagyott arca sokkal jobban érdekel. S. kisasszonynak igaza van: még mindig a természet a legjobb szobrász.

Chagall üveglakai a zürichi Fraumünsterben: átlátni a túlvilágra.